

„*Rút sybaríta váz*”

A nemzetnélküliség programja A magyar irodalom történeteiben

„Az ízlés leple alatt világnézetek harca folyik.”

(Horváth János)

ELŐLJÁRÓBAN

Közismert a metafora szó eredeti értelme. Olyan cserépdarabra utalt a kifejezés, amely egy korábbi egész darabjaként az ismertető, emlékeztető tárgy szerepét játszotta. Nos, ha szemléltető párhuzamot keresünk az új magyar irodalomtörténeti összefoglalóra, akkor a metafora szó a fenti értelemben megfelelőnek látszik. Ez a több ezer oldalas, háromkötetes vállalkozás is afféle emlékeztetőként viszonyul a korábbi irodalomtörténetekhez. Funkciójában látszólag azonos velük, célkitűzéseiben, formájában és értékszemléletében azonban különbözik tőlük. Mint minden grandiózus méretű munka, számos érvényes közelítésmódot tesz lehetővé. Az alábbiakban olyan áttekintő felmérésre teszek próbát, amely *A magyar irodalom történeteiben* fellelhető értelmezői tendenciákat, érték- és normameghatározásokat, azon belül is különös figyelemmel az identitás gondját érintő interpretációkat próbálom szemügyre venni abból az okból is, hogy ebben a tekintetben az előzményekhez képest radikális fordulat következett be. Kicsérélődtek a fogalmak, a szavak, a nevek. Meggyőződésem, hogy minden szövegértelmezés, mivel önmegértés is egyben, identitást formáz. Nem csak a szakmabeliek számára lehet érdekes, milyen az önképe ma a magyar irodalomnak, pontosabban a ma saját magát tudományos elitként bemutató értelmezői köröknek. Mivel nem akadémiai irodalomtörténetről van szó, ez utóbbi fogalmi elhatárolást kénytelen vagyok megtenni.

EGYELŐSZÓ MARGÓJÁRA

A köteteket bevezető *Előszó* egy pillanatra sem hagy kétséget afelől, hogy egy eddig még nem látott, nagy formátumú munkát vehet kezébe az olvasó, melynek jellemzésére leginkább az új lap nyitása, a forradalmi méretű változtatás szándéka vagy a korszerűség mindenkefelettsége lehet a megfelelő kifejezés. A projekt „atya-ja”, Szegedy-Maszák Mihály a szigorú tudományos megalapozottság tudatosításával kezdi a beavatást. A trilógiában olvasható írások a nemzetközi irodalomtudomány kortárs szempontjainak – a strukturalizmusnak, a hermeneutikának, a dekonstrukciónak, az új historicizmusnak, a kultúratudománynak – foglatatát adják. A figyelmes érdeklődő megtudhatja, hogy a szerzők beszédmódja azért különbözik, mert nem ugyanannak a célelvűségnek a szellemében gondolkodnak. Ellenkezőleg: a célelvűségek kölcsönhatása – olykor feszültsége vagy egyenesen ellentmondása –

válik nyilvánvalóvá. Szegedy-Maszák Mihály megkérdőjelezi a művészetek, így az irodalom esetében a fejlődés elvét, mondván: a későbbi paradigma nem érvényteleníti a korábbi. „Túlhaladás helyett célszerűbb csak változásról beszélni” – írja nagyon helyesen, kitérve ily módon az alternatív irodalomértékek és alkotásmódok előtt a szabad véleményalkotás kapuját. Amit aztán előrejutván az okfejtésben, szépen lassan, akkurátusan be is zár.

Az első aktusa a kapuzásnak a közvetlen előzményként elismert plurális célélvűségek fogalmának korlátozottan értelmezhetővé nyilvánítása lesz. „Az egyetlen kulturális örökségbe vetett hit arra ösztönözhet, hogy az irodalom múltjának áttekintése üdvtörténetnek rendelődjék alá” – olvasható a szövegben. A kulturális értelmezhetőség horizontjában megalkotható célok közül – pontos fogalmi tisztázás nélkül – nemkívánatossá válik hirtelen az, amely valamely kauzalitás vagy szükségszerűség útján a szintézis lehetőségének – azaz a különböző hagyományvonalak, illetve -történekek egységes értelemegészbé foglalhatóságának – elvét vallva jutna el a megvalósulásig, afféle beteljesülésig. A posztmodern gondolkodás fundamentumáról, a világot, a létezést magyarázó, olykor talán holisztikus természetűnek vagy egyes példákban metafizikai igényűnek is nevezhető nagy elbeszélések lehetetlenségéről van szó e vélekedésben. Az *Előszó* szerzője radikálisan szakít e szellemi előzménnyel: „Azok a felfogások, amelyek a nemzetjellem szerves fejlődésének, a társadalmi haladásnak vagy akár a korábbi túllépő modernségnek feleltették meg a magyar irodalom történetét, a már érvényüket veszített nagy elbeszélések [...] körébe tartoznak” – szögezi le ellentmondást nem tűrően. Ez a felismerés indokolja aztán, „hogy sem a korszakot, sem az egyéni életművet ne tekintsük rendező elvnek, vagyis a magyar irodalmat töredezett örökségként mutassuk be”, írja Szegedy-Maszák Mihály. Az irodalom létmódjának hármasságából ezzel a gesztussal az alkotó és a mű viszonylata, azaz az egyéni megalkotottság, illetve az alkotói életrajz mint kultúrahordozó elem elveszti érdekességét. Vele szemben viszont felértékelődik a mű és a befogadás viszonylata, amely – mint arról meggyőzni kíván az auktor – nem képes egységbe rendezhető érték- és szemléletrendszerrel alkotni. Ennek a vélekedésnek alátámasztására hívja segítségül Arthur C. Danto egy gondolatát: „a rendezetlen jelennek s jövőnek rendezetlen múlt felel meg”. A saját értelmezői pozíció múltat felülíró hatalmának a radikális felfogásával nyílik mód szembesülni. Hiszen a jelen rendezetlennek érzett állapota abszolút tapasztalattá válik, s már nem is érdemes azon elmélkedni, hogy mihez képest mutatkozik rendezetlennek a jelen, ha ez a tapasztalat felülvizsgálhatatlan, hiszen időfolyamat állandó konstansa. Akkor a rendezetlenség maga az örök rend.

A magyar irodalom töredezett öröksége tehát az az evidens fundamentum, melynek elfogadása teszi lehetővé a háromkötetes „irodalomtörténetek” állításainak, meglátásainak, igazságainak a belátását, vagyis bebocsátást enged a kötetek reprezentálta kulturális tárgyú, erősen korlátozott hatósugarú párbeszédkísérletbe. E paradigma képviselőinek fogalmi rendszere és értékállításai nem mindenki számára nyilvánvalóak – ezt maga Szegedy-Maszák is készséggel elismeri. Sőt, szükségét érzi megjegyezni, hogy senkinek sincs joga ahhoz, hogy pontosan kijelölje: mit érdemes megőrizni

s mit nem a magyar nyelvű szépírás gazdag hagyományából. Miután ezt tisztázta, a „senki” jelentéskörét valószínűleg a beavatatlanoknak fenntartva kijelenti: „az kerül szóba, amit e munka szerzői lényegesnek vélnek a magyar örökség szempontjából”. A tudományos szakmaiság képviselőinek szubjektivitása mégis megfelelőnek látszik a kiválasztás hálátlan feladatának elvégzéséhez. Ami kimaradt tehát, az szükségképpen korszerűtlen, mert a töredezett hagyomány tükrében felismerhetetlenné vált. Mi több, valószínűleg sohasem létezett, illetve létezése csalfa délibáb, félrevezető látszat. Hiszen láttuk: a rendezetlenség tapasztalata időtlen.

A szabad tájékozódás kapuja immár egyre szűkül. A résen bepillantó aztán olyasmit lát meg, amire nem biztos, hogy számított. „Ha nem fogadjuk el a művelődés nyelvi meghatározottságának elvét, akkor is el lehet ismerni, hogy a helyi hagyományok különösen veszélyeztetett helyzetbe kerültek a jelenkorban” – veti papírra megfigyelését Szegedy-Maszák Mihály. Gondolkodóba ejtő megfogalmazás! Mit is jelent a „művelődés nyelvi meghatározottsága” kifejezés? A világ kizárólagos nyelvi létmódját? A nyelv értelemalkotó hatalmát? Netán az anyanyelvi meghatározottságra utal ebben az összefüggésben? Mert ami az első látásra magától értetődő egybeesés: ha a nyelv a lét háza (Heideggertől kölcsönözve a kifejezést), az ember elsődleges szellemi és kommunikációs közege, akkor szükségszerűen az anyanyelv a létezés otthona – nos, ez a hazai nyelvfilozófiai gondolat megszólaltatóinak zöménél nem evidencia. Magyarra átültetett szaknyelven a nyelvi determináció nem jelenti szükségképpen a kultúra anyanyelvi, értsd: közösségi befolyásoltságát – pedig az általános nyelv fogalma csak az anyanyelvekből vonatkozatható el –, sokkal inkább egy individuális természetű ráébredés premisszáit hívja elő, ahol magának az absztrakt, a maga általánosságában megjelenő nyelvnek rendelődik alá a védtelen egyén, kétségbe vonva végső soron saját integritását is. Arra hajlok inkább, hogy itt azok figyelmét igyekszik felkelteni a tudós, akik nem nyelvfilozófiai alapon szemlélődnek a világban. A gond a kultúra területén megjelenő, globalizálódás kiváltotta kihívások felismerésében ölt alakot. „Ha a hozzáférhetőség elvét a magyar irodalomra érvényesítjük, különös nyomatékot kap nemzeti értékeink külföldi visszhangjának megléte vagy hiánya. Amennyiben egyetlen piac alakul ki a világban, a művelődés is egységesülhet.” Az *Előszó* problémafelvetésének lényegi magjához érkeztünk! A művelődés sokfélesége veszélyben van: a tömegtájékoztatás egységesülése, a technikai korszerűsödés is ellenébe hat. A folyamatot Szegedy-Maszák eldőltnek látja: a nemzeti kultúrák halálra vannak ítélve. Számolni kell annak a lehetőségével, amint írja, hogy az irodalmak nemzeti megközelítése olyan történeti jelenség, mely a végpontjához érkezett el. Az egyetlen – fájdalmas, ám elkerülhetetlen – lehetséges megoldás szerinte: „A cél nyilvánvalóan az, hogy a magyar irodalom bizonyos termékei bekerüljenek Európa s a világ örökségébe, ami csakis akkor lehetséges, ha ennek az örökségnek a *szerkezete* is megváltozik.” A világtrend pedig azt mondja, hogy kizárólag heterogén elemekből álló, töredezett hagyományú magyar művelődés egyes elemeinek, önmagukban álló részeinek van esélyük a túlélésre. A többi osztályrésze a reménytelen provincialitás, a lassú haldoklás.

Ez az apokaliptikus vonásokat mutató „látomás” persze számos kérdést vett fel. Rögtön az első: ha a nemzeti irodalmak korát felváltja a világirodalom korszaka – mi más? –, akkor mindenekelőtt tisztázni kellene: mit értünk világirodalommal? Kik a létrehozói, vannak-e határai, milyen értékelvek alapján lehet oda bekerülni, s kik a befogadói? Milyen nyelven írják és olvassák? Milyen kommunikációs funkciói képzelhetők el majdanán? Történeti létmódja, kulturális befolyásoltsága nem szolgáltatja-e ki a világirodalmat a fogalmi rögzíthetetlenség veszélyének? A felvetések megválaszolására történnek kísérletek az értekezésekben. Ezekre a későbbiekben visszatérek. Most csupán azt érzékeltettem, hogy a helyzetértékelés rengeteg elméleti és gyakorlati gondot vet föl. Az „egyetlen piac” közgazdasági terminológiája például tökéletesen alkalmatlan a jelenség definiálásához. Ugyan mennyiben értékmérők a piaci viszonyok az esztétika terepén? Vagy ha azok, akkor beszélhetünk-e majd a jövőben is a művészet, ezen belül az irodalom hagyományos elitművelődést kijelölő, nyelvi és esztétikai normaképző pozíciójáról-értelméről, vagy elképzelhető-e feloldódásuk a médiaesemények átláthatatlan és gyakorlatilag határtalan, tagolatlan özönében? A „magas kultúra” és a „tömegkultúra” közötti különbség elmosódása – mint jellemző kortünet – éppen a globalizálódás mennyiségévének az érvényesülését jeleníti meg. A globalizálódás ugyanis nem annyira egybeolvadást, sokkal inkább hatalmi törekvést jelent: a számszerűen több, a nyelvileg elterjedtebb, az erősebb intézményrendszer és a könnyebben befogadható kulturális jelenség uralmát.

De mindezen túlmutatóan más releváns kérdéssel is szembesülnünk kell!

Szegedy-Maszák amolyan tojástáncot jár, amikor visszatérően feltételes vagy megengedő módban fogalmazza meg mondandóját. Mintha örökösen mentséget keresne: ő csak felismerte a történelmi szükségszerűséget, neki kell vállalnia a hálátlan szerepet, menteni a menthetőt. Na és a menthetetlent! Hiszen ha a globalizálódásról van szó, a kultúrában sem lehet másként, mint a gazdaságban: a nagyok maguk alá kényszerítik a kicsiket. A globális kultúra is – ha megvalósul – fog valamilyen nyelven vagy nyelveken szólni, s arra mindenki mérget vehet, hogy az nem az eszperantó lesz. S amennyiben – mint azt a Kassandra-jóslatú tudós állítja – a nagy nyelvi kultúrák csak azokat a tőlük idegen, kis nyelven létező kulturális jelenségeket képesek vagy akarják tudomásul (vagy egyáltalán észre-)venni, melyek saját szempontrendszerük, értékítéletük szerint magukhoz illeszhetőnek találják, akkor a különőség, az egzotikum, az egyediség, a sokat hangoztatott „mátság” szükségszerűen hátráltató vagy akár gátló tényező lehet. A globalizálódás – nehezen cáfolhatóan – a nagyobbak, az erősebbek diktátuma a kisebbekkel, a gyengébbekkel szemben. Illetve fordítsuk meg a viszonylatot: a kisebbek, a gyengék feltétlen alkalmazkodását jelenti. Ezek függvényei lesznek a nagyobbaknak, az erősebbeknek. Önértelmezésük, azonosságtudatuk nem nélkülözheti ezt a viszonyt – már az életben maradás miatt sem! Vagyis a hierarchikus (végső vonatkozásában hatalmi) viszony identitásának, önszemléletének nélkülözhetetlen eleme lesz. Mi következik ebből? Kisebbségi érzés, megfélemlés, szélsőséges esetben önfeladási törekvés egyrésztől, bezárkózás,

múltba nézés, a változni tudás képtelensége, az öncélúság kritikátlan hangoztatása másrésztől. A mai magyar szellemi és kulturális élet két szélsősége.

A KONCEPCIÓ

A koncepció, ahogyan a feldolgozás halad előre az időben, a felderíthetetlen szóbeliségtől, az írásbeliség kialakulásától a modern irodalom megjelenéséig, még csak nyomokban vehető észre – szükségszerűen, hiszen a nemzeti mint az irodalmiságot orientáló értelmezői horizont hiányzik. Például a székely rovásírás humanista kreálmánynak minősítése (Horváth Iván) erre hajaz, amennyiben a kizárólagosnak tekintett nyugat-európai művelődési eredettől elváló történelmi emlékezet egyik lehetséges hordozójának elutasításáról árulkodik. (Ezért ez a kritika témakezelésénél fogva – hiszen a modern értelemben vett személyiségtudat és nemzetfelfogás még idegen a felvilágosodás előtti írásbeliségtől – érdemben nem foglalkozik az első kötettel.) Annál inkább erőre kap a nyelvújítás tárgyalásától kezdődően a romantikán át, jelentőssé válik a *Nyugat* eszmeiségében, majd kiteljesedik a XX. században, s napjainkra egyeduralkodónak láttatott monokultúrája mintha már önmagát fojtogatná. Lépésről lépésre válik nyilvánvaló a szándék: a magyar irodalom történetét úgy bemutatni, mint a globális egész, a különböző elképzelésekben élő világirodalom részegységét, követőjét vagy éppen attól elvadulóját. Ami mindenekelőtt azt jelenti, hogy nincsenek önálló szempontjai – ha mégis, akkor azok nem relevánsak, zsákutcs próbálkozások. Amennyiben eltérést mutat az univerzálisnak tekintett mintától, annyiban hiányos, torzult.

A könyvek szerkezeti felszínét vizsgálva persze lehet arról beszélni, hogy az egységes, lineáris előrehaladás, általa fejlődést mutató „nagy elbeszélés” értelmezői hagyománya a múlté, hiszen fragmentumokból, gyakran részletproblémákban elmerülő írásokból összeállított mozaikos struktúra erre enged következtetni. Azonban a történelmi kronológia mint rendező elv megmarad. Egy-egy irodalmi vagy művelődési esemény apropóul hívása a korra jellemző témák, jelenségek tárgyalására ugyancsak az időrend eligazító funkcióját erősíti meg. A régi magyar irodalom tárgyalásában megfigyelhető a korábbi szakaszolás megőrzése, a stíluskorszak-határok megtartása például. Az újnak nevezhető felosztás, az egyes kötetek időintervallumainak kijelölése nem világos: miért 1800 és 1920 a választóvonal. Ám ha a szerkesztők – mint azt explicitté tették – el akarták kerülni a történelmi vagy politikai indíttatású korszakolást, akkor rejtély, mely fontos kulturális események rajzolták a kötethatárokat. Az 1800-as évhez például nincs semmilyen esemény csatolva, 1920-as évhez Szekfű Gyula *Három nemzedéke* van társítva – egy történelmi munka, még csak nem is irodalmi mű. Kétségkívül jelentős könyv, de hogy irodalmi korszakhatárt nyitna... Ad absurdum azt is elképzelhetőnek tartom, hogy egy részben önelvű hagyomány folyamatosságának a tagadása szinte mindegygyé is teszi a korszakolást. Amennyiben azonban az időszemléletben mutatkozó változásra koncentrálunk, azaz ha a múltból feltorlódott, a jelenben egyszerre ható kulturális jelenségek befogadási idejének megváltozásáról, az idő felgyorsulásáról, a folyamattal szemben a pillanatnyiség előtérbe kerüléséről, a szükséges kö-

vetkeztetések levonásáról beszélhetünk, akkor egy észrevételt nem hallgathatok el. A kiemelt művelődéstörténeti események, fontos művek „turistajelzései” nem következetesek, s olykor nehezen érthetők. Csak két példa. 1848 a magyar irodalmi életben fontos dátum, persze Petőfi miatt. Volt, tehetem hozzá azonnal, mert könyvünk szerint immár az *Első magyar zsidó naptár és évkönyv 1848-ik szökőévre* elnevezésű kiadvány miatt fontos a forradalom évszáma. Mi indokolja ezt? A válasz tanulságos: „A »mű« „nem nevezhető komoly irodalmi teljesítménynek, és az 1848-as évszámmal is találhatunk fontosabb dátumot a magyar zsidóság életében. Az évszámot és az *Évkönyvet* mégis fontosnak, mert szimbolikusan tartom. A forradalom és szabadságharc első ízben ad lehetőséget a magyarországi zsidóság egyes rétegeinek arra, hogy magukat a magyar nemzet részeként definiálva, részt vegyenek a magyarság küzdelmeiben, valamint első ízben történik kísérlet a szabadságharc végén a zsidóság egyenjogúsítására” (Peremiczky Szilvia: „*Árpád és Ábrahám földiek voltak*”). Vagyis a kiadvány – és az évszám – csupán apropóul szolgál egy identitásmegfogalmazás vizsgálatára. Láthatóvá válik a későbbiekben, hogy amennyire készségesek – egyébként helyesen – a szerkesztők ez esetben az azonosságtudat kifejezését segítő, annyira kezelik mostohán az azonosság elmondhatóságát a továbbiakban. A másik példa már XX. századi. Rejtő Jenő regényének, a *Pizskos Fred, a kapitánynak* eligazító ponttá emelése is kételyeket ébreszt. Veres András, a téma feldolgozója (*A ponyva klasszikusa*), a korábbi mellőzést azért kritizálja, mert az nem nézett szembe a mű rendkívüli népszerűségével és kulturális hatásával. Ezzel szemben: „Ma már semmi sem áll útjában annak, hogy az irodalomtörténet-írás komolyan számot vessen Rejtő Jenő művészetével. Csak épp a korábbi olvasói kedv csappant meg időközben, az újabb nemzedékek elfordulni látszanak tőle.” Ha ez így van, akkor mégis miért a *Pizskos Fred* reprezentálja a ponyvát, miért nem mondjuk egy manapság népszerű könyv? Hiszen, attól tartok, a ponyva beemelésének az irodalomtörténetbe egy – elfogadható – oka lehet: népszerűsége okozta kulturális hatása. S ez elenyészni látszik, egy eltűnőben levő szubkultúra hordozta. Valóban oly fontos irodalomtörténeti tény ez? Kétséges, mivel a kortárs interpretáció nem foglalkozott vele – utólagosan már mindegy, miért. Legfeljebb behatárolt kultúrtörténeti érdekessége lehet, irodalmi szempontból nem releváns.

Bár tisztában vagyok vele, hogy a szerkesztés célkitűzésében megtalálható az átfogó kultúrtörténeti szemléletre való nyitás törekvése, az már persze megint kérdéses, hogyan hangolható ez össze az ugyancsak képviselni szándékolt posztmodern relativizmussal és fragmentizálódással, a művészet szociológiai indíttatás vizsgálata – a kultúrtörténet ezt feltételezi, hacsak nem egy ontológiai kultúrtörténetet vizionálunk magunk elé – a nemegyszer középpontba állított referenciatagadással. S megint más kérdés, hogyan képzelhető el a fragmentalizálás befogadása, ha elveszük mögüle az értelmezői háttérrel, a magyar irodalom összetartozó folyamataiban, párhuzamaiban élő, gazdag hagyományát. Mit kezdjen az olvasó a részletekkel, a kinagyított szeletekkel az egész nélkül? Hogyan tud párbeszédbe kerülni velük, mit ért meg belőlük?

Ezek a felvetések azonban másodlagosak ahhoz képest, hogy a látszólagos és a verbalizmus szintjén mozgó szerkesztői tiltakozás ellenére kibontakozik egy ha-

tározott „fejlődéslánc”, amolyan posztmodern üdvtörténet. Történetekről esik szó történet helyett a címadásban és a vállalkozást kísérő magyarázatokban, ám ezek a korai szakaszokban még talán valóban párhuzamos történetek az idő előrehaladtával mintha nagyon is egyoldalúvá válnának, s egy egységesülő, minden jelenséget magába olvasztó értelemegészben összpontosulnak. Mondható például az, hogy a modernség kulturális projektumát – annak élet- és hagyományfelfogását, önszemléletét, nyelvfelfogását, történelemképét – lebontó folyamatnak lehet társutasa az olvasó. Az identitás, a logocentrikus gondolkodás, a beszéd valóságra vonatkozása lehetőségének leépülési tendenciája bontakozik ki. De kijelenthető az is, hogy más nézőpontból a XIX. század nemzeti kultúrafelfogásának átalakulását s egyre gyorsuló ütemű szétesését mutatják be a „történetek”. Általánosabban az individualitás kultúrtörténeti nézőpontjából (Kulcsár-Szabó Zoltán) végrehajtott kritikai hadjáratról van szó, melynek áldozatul esik mindenfajta közösségi elvű létezéselméleti vagy művészeti elgondolás. A vállalkozás végkicsengésében bármiről lehet beszélni, csak a fennen hangoztatott alternativitás szellemiségéről nem. S ez nem tudományos gond! Hamis az a beállítás, amely azért utasítja el a nemzeti-közösségi elvű felfogást, mert az „tudománytalan” volna! Amennyi objektív tudományosság tételezhető fel a posztstrukturalista módszertan részéről, annyi bizonyosan van a kollektív megelőzőség hagyományelvét képviselő értelmezőnek is. Már csak azért is, mert a nyelvfilozófiai diskurzus jó ideje az empirikus scientizmus elégtelenségét hirdeti, azaz új tudományfogalomban gondolkodik, s attól a belátástól sem lehet eltekinteni, hogy az elméleti irodalomtudomány – a téma magyar „klasszikusát” idézve – nem válhat „tisztá” nyelv- és szövegelemző diszciplínává, ugyanis az „antropológiai kérdésirányok” szükségszerűen visszaterelik őt egy „kultúratudományként funkcionáló irodalomértelmezés terébe” (Kulcsár Szabó Ernő: Szellemi stúdium vagy a szövegiség technológiája? [Az irodalomtudomány „hely-nélkülisége” a modernség záróküszöbén] In *Szöveg, medialitás, filológia*). Ez a tapasztalat felfogásom szerint az irodalom társadalmiságának megkerülhetetlenségét bizonyítja. Nem így *A magyar irodalom történeteiben*, ahol a kultúra változásirányát akként szemléltetik, mint bizonyos értelmű fejlődést, mely során a nyelvfilozófiai belátások egyre határozottabb hatást fejtenek ki a praktikus életre, a kulturális gyakorlatra. Ez azzal jár, hogy az individuális léttapasztalat hegemoniája csúcspontján önmaga ellen fordul, s paradox eredményként önfelszámolásba kezd, belátva az individualitás és az általa megvalósítható létértelmezés nyelvi viszonylagosságát és előírtságát. Gondolati végállapotba jut: beteljesedik vagy, mondhatjuk úgy is, megvilágosodik. „Üdvtörténete” céljához ért. Ám rögtön azt is hozzá kell tenni ehhez a kijelentéshez, hogy a kötetek szerzőiről általánosságban nem mondható el az, hogy mindannyian részesei volnának e koncepciónak. Vannak olyanok, akik egyértelműen „kilógnak” belőle, s vannak olyanok is, akiknek munkái, gondolatai a múlt jórészt folytathatatlan hagyományainak bemutatása miatt szerepelnek. Bizonyosan találhatóak a szerzők között olyanok, akik talán tudtuk és szándékuk nélkül váltak részeivé egy a magyar irodalmi sokszínűséget egyhangú szürkévé egyszerűsítő programnak.

A fentiek az irodalomértelmezés nyelvére lefordítva a következőképpen rajzolják meg a változás ívét. A nyelvújítással – mint a modernizálást és felzárkózást feladatként kitűző, általános anyanyelvi nemzeti művelődési program kidolgozásával – párhuzamosan végbement nyelvértelmezés, az egyetemes művelődés és a nemzeti jelleg kettősségének kialakulása az önszempléletben több irodalmi és nyelvértelmezési irányzat megszületésével járt együtt (Tolcsvai Nagy Gábor). Az újdonság, a más nyelvi környezetből jött befogadása mellett az állandóság, az egység és hagyomány elve került a nemzeti önértelmezés kettős viszonyítási rendszerének egy-egy pólusára. A XIX. század jellegzetes művelődéstörténeti eseménye, a népiség programjának térhódítása – mint a romantikus-nemzeti szemlélettel átítatott elitkultúra regenerációs törekvése – valójában a kettős indíttatás összefonódásának példája egyben, hiszen külföldi minták ösztönözték, s megvalósíthatónak látszott benne a magas és a népi kultúra találkozása (Milbacher Róbert). Elválaszthatatlan tőle a nemzet fogalmának modern újraértelmeződése, a szűkebb „nemesi nemzettől” a jogkiterjesztés révén a magyar nyelvűek tágabb közösségéig. Erdélyi János fellépésétől (1842) van eredeztetve a magyar irodalom nemzeti szakasza, kinek munkásságában a nép eredetként, forrásként jut kulcspozícióba. Ez a hagyomány aztán erjedésnek indul, a XX. század első felében megjelenő reneszánszának, „a tiszta forrás utópiájának” (Jeney Éva) ellentmondásosnak vélt fogalmi tisztázatlansága, dekonstruálási potenciálja válik lényegessé.

A magyar művelődés „megtisztításának” egyéni ambíciója is hangot kap a kötetekben. A második és harmadik kötet társszerkesztője, Veres András a témában szabad utat enged szubjektív ítékezésének. Tanulságos felidézni savonarolai hevületű vádjait: „Errefelé nem a szabad személyiség, hanem a nemzeti közösség kialakítása volt a cél, s ennek perspektívájából másfajta értelmet nyert az irodalom: a nemzet ébresztőjének, tanítójának és lelkiismeretének tekintette a közvélemény-formáló értelmiség.” Az efféle vélekedésben a szerző szétszakítja azt, ami összetartozik az egészséges személyes azonosságtudatban: az egyéni szabadságot a nemzeti-közösségi kötődéstől. Aminek következményeképpen szélsőséges állásfoglalásra ragadtatja magát: „Az viszont kétségtelen, hogy az általa (is) [Szabó Dezsőről van szó – P. E.] megtestesített prófétai szerep Illyés Gyulától és Németh Lászlótól Juhász Ferencen és Nagy Lászlón át Csoóri Sándorig és másokig követett minta lett [...] Úgy gondolom, a XX. századi magyar kultúra egyik legnagyobb tehertétele e hagyomány.” Mivel, írja, az a művészeti alkotást nem esztétikai szempontoknak rendeli alá, illetve meggyöngíti a képviselt politikai célok racionális kontrollját. Irracionális vádak ezek, hiszen egy mű témaválasztása nem írja elő a befogadás és megítélés módját. Minden a befogadón múlik. Mintha Veres András nem tájékozódott volna elég alaposan az általa szerkesztett munkák egyértelműen vallott meggyőződéséről: az alkotói akarat, az autoritás nem determinálja a recepciót. A művek hatása, ambicionálnak bármilyen politikai szándékot, független az alkotó kívánalmaitól. Ha mégis tehertélt lát ebben a hagyományban, akkor mindenképp a befogadást kellene tetemre hívnia! Például a sajtóját. A magyar irodalom purgálása a politikai-ideológiai te-

hertételektől, a népiségtől hamisítatlan ideológia-politikai törekvés. Ellenségképet teremt a maga számára, mely elleni harc válik meghatározóvá az esztétikai mezbe öltözött, valójában ideológiai indíttatású elismerésnek és elfogadásnak. A kulturális jelenségek esztétikumá háttérbe szorul, s helyébe lép a helyes és helytelen felismerésének fontossága. A kultúra így nem más, mint a társadalompolitikai küzdelem terepe.

A koncepcióban az a poétikai átalakulásfolyamat a releváns, amely a klasszicizmus, a szentimentalizmus, a romantika és a realizmus stílusjegyeiben, műfajjaiban, alkotói gyakorlatában és szemléletmódjában már a XX. század végi posztmodern esztétizálás és poétika megelőlegező jegyeit, vonásait fedezi fel. Így például a „romantikaértésben” az ironia a centrális fogalom (Hansági Ágnes). Az irodalom és a valóság kérdése problémává válik, s a korabeli szerző azért emelkedik ki saját művéből, hogy az ábrázoltakra és az olvasóval kapcsolatos problémáira reflektáljon. A történelmi regény tárgyalásában a történelem párhuzamos objektivitása és szubjektivitása a hangsúlyos tétel. Ezek szerint: „A tényeknek megnyilatkozások, vagyis nyelvi képződmények felelnek meg, s így a történelmi-nek nevezhető regény a tárgyilagosság korlátaira emlékeztet” (Szegedy-Maszák Mihály). A későbbi idők jelenségeinek felmérésében – a korábbi leértékelésekkel szemben – kiemelt helyet kap a magyar avantgárd mint nemzetközi alkotásmintha és szemléleti norma hordozója. Érdekes, hogy a trianoni tragédia által szétszakított magyarság irodalmának területi válfajai, a határon kívülinek vagy nemzetiséginek nevezett változatai közül önálló fejezetként csak az *Új Symposium* alkotói köre kap helyet – a neoavantgárdhoz kapcsolható művészeti törekvések reprezentációjától nem függetlenül. Lám, a regionalitás e helyen éppen nem az egyediség miatt fontos – mint azt naivan hihetné bárki –, hanem mint a nemzetköziség hordozója. Hasonló indokoltsága van a hagyományosan nyugati magyar irodalomnak nevezett emigráció művészi termése kiemelésének is. Ugyancsak jellegzetesen a „kulturaváltás” vagy a nyelvi létmód messze vezető belátásait megjelenítő – nyugodtan provokatívnak is minősíthető, hiszen a mindennapi tapasztalatokkal össze nem egyeztethető – bemutatás a Kulcsár Szabó Ernőé, aki az úgynevezett „szerelmi költészet” „ellehetetlenült antropológiai hagyományáról” ír Szabó Lőrinc kapcsán, mivel – magyarázza – a nyelv által az intimitás nem tehető hozzáférhetővé, ugyanis a saját mindig kimondhatatlan, a kimondott pedig sohasem marad saját. A jelen közvetlen előzménye pedig a közelmúlt jól ismert újrafogalmazó recepcióesztétikájának alaptételeiben kap nyelvi alakot: az ön- és nyelvszemléletben, a megváltozott poétikai fogalmiságban, a költőiség, a költészet fogalmának átértelmeződésében, az újrakanonizálás közkedvelt feladatában és így tovább. A tendencia kvázivégállomásaként értékelhető Hites Sándornak a magyar irodalmi párbeszéd értelmezhetőségi köréből elemelkedő felfogását tükröző véleménye: „Az emigráció történetének vagy a diaszpóra szellemi életének vizsgálata legfőképp arra biztosíthatna lehetőséget, hogy ne evidenciaként, hanem kérdésként vessünk számot a magyar nyelv vagy irodalom mibenlétével” (*A száműzetés prózairodalmáról a 20. század második felében*). Tehát a ham-

leti kérdést ekképpen kell feltennünk: Mi is az a magyar nyelv és magyar irodalom mint olyan? Fogas kérdés! A probléma félreérthetetlenül ontológiai természetűvé vált. Ki fogja ezt megválaszolni?!

Az egyes alkotók bemutatásában is jól megfigyelhető a koncepció érvényesülése. E helyen csupán néhány pillanatképre van lehetőség. Érintőlegesen még a Petőfi személyiségét – s nem műveit! – vizsgáló írás (Kerényi Ferenc) is ide sorolható, melyben mint abszolút tudatos, „kötettervekben gondolkodó”, „mesterséges ihletforrásokhoz” is folyamodó, „megélhetési” költőként, egyéni karrier-célokat megvalósító individuusként, a leépítendő modern szubjektivitás megtestesítőjének alakjában tűnik fel a magyar irodalom – számomra továbbra is – egyik legnagyobb alakja, noha *A magyar irodalom története*i az életmű bemutatásának mellőzésével tulajdonképpen kiostálja a kánonból. Eötvös József *A falu jegyzője* című műve is a romantikus ironia értelmezői stratégiájában tárgyalódik, s ennek keretében derül ki, hogy a könyv az irodalmi fikció valóságillúziójának felszámolását viszi végbe. Az irányvonalba simul bele Ignotus „ismeretelméleti szkepticizmusa” és történelmi relativizmusa (Angyalosi Gergely), aki ellenszenvvel viseltetett a „nagy világboldogító igazságokkal” szemben. Alaposan átértelmeződik Ady Endre irodalmi szerepe, aki – talán már nem annyira meglepő – a posztmodern személyiségfelfogás előfutára lesz. „A nemzeti hagyomány elbeszélése [...] nemcsak a természet adta közösségből eredeztetett szerves fejlődés mintájával szakít, hanem a kulturális-történelmi múltjának az egységes-határolt személyiség örökségeként felfogott-ápoltt folytonossággal is. Mindezzel ugyanakkor megteremti egy másfajta folytonosság feltételeit: lemondva elsődlegességének illúzióiról, az én a nyelv és az általa hordozott történelem alakulásának személy fölötti tartományaitól függésben kezdheti felfedezni újabb alakzatait” – írja Adyról Eisemann György, aki bevallja, hogy gondolati fölépítménye „egyelőre paradoxnak tetsző feladatot” állít a befogadás elé, miszerint: „az Ady-líra egykori provokatív beszéde szintén csak akkor szólíthatja meg érdemi esztétikai hatással olvasóját az ezredfordulón, ha befogadása fölkészül a modern nyelvi innovációt annak individuumbizonylati visszajelzései felől érzéklni”. Csodálatos a szövegértelmezés hajlékonysága és virtuális potenciálja! Mindez az „Én voltam úr, a Vers csak cifra szolgálja” írójáról olvasható... „Természetesen” József Attila is beleillik a vonulatba, hiszen az *Eszmélet* – az egyetlen terítékre kerülő, a reprezentatív József Attila-mű – „nem fogalmaz meg erkölcsi tanulságot, és aligha olvasható egységes szerzői hang megnyilatkozásának, talán erre is visszavezethető nagy művészi hatása” (Szegedy-Maszák Mihály). Az *Egy polgár vallomásait* vizsgálva Márai Sándor írói munkásságából az a vonás kap kiemelt figyelmet, melyből arra lehet következtetni, hogy az „önéletrajzi ént olyan elbeszélő formálja meg, aki nem hisz az autonóm, mindenki mástól különböző, önmagának elégséges szubjektivitás elképzelésében”. Az önértelmezés problematikusságának felismerése is jellemző rá, hiszen „a saját idegenségének felismerése és az idegenség elsajátítása határozza meg az önéletrajzi elbeszélő külföldön töltött éveit” (Dobos István). Szentkuthy Miklós *Praeje* a nyelv extenzív hatalmát hivatott szemléltetni. Elvesz-

ti létjogosultságát továbbá a vallásos vagy metafizikai irodalmi vonatkozás. Pílinzsky János költészete már „a transzcendens kommunikáció leépülését” reprezentálja (Lőrincz Csongor: *Kép, szöveg és személytelenítés a transzcendens kommunikáció leépülésének lírájában*).

A közösségi indíttatású, társadalmi kérdések iránt érzékeny irodalmisággal való „leszámolás” a művészet autonómiájának védelmében történik meg. Tolcsvai Nagy Gábor ezt írja: „Juhász Ferenc, Nagy László és társai olyan vita részesei, amely részben kilép az irodalom s általában a művészet közegeiből a társadalmi kérdések megoldásának terepére. Megfelel tehát egy régebbi hagyománynak, amely az irodalmat tekintette más életvilágbeli tartományok színterének, azonban – áttételesen – elismeri a művészet politika és ideológia alá rendeltségét.” Ez a minősítés azonban erősen kérdéses! Homlokegyenest más magyarázata is lehet ennek a jelenségnek. Nem képzelhető-e el, hogy ez az attitűd a politikát és az ideológiát éppenséggel elégtelennek vagy korlátozó erőnek látja, s ezért nem ismeri el kizárólagos problémamegoldó képességét, illetve ellene szegül, vitába bocsátkozik, s így szükségképpen nyelvi viszonyba kerül vele? A művészet és a társadalmiság ilyesfajta szétszakítása erősen ideologikus vagy elvont teoretikus okfejtés. Másrészről a referencialitást tagadó nyelvkritika sem őrzi meg a művészetekről való beszéd önállóságát, ellenkezőleg: inkább felszámolja, mivel alárendeli a befogadást egy nyelvfilozófiai alapozású kultúra- és metafizikakritikának. A „népiek” elleni további fenntartások – a reflektálatlan nyelvhasználat, a személyiség kérdésének háttérbe szorítása, a közösségmagyarázat és a történelemértelmezés egysíkúsága, a külső, nem irodalmi eszközök alkalmazása – sem hagyhatók szó nélkül. Hiszen ezek a kifogások alapvetően szemléleti különbségeket kérnek számon, valójában világnézeti elvárások megfogalmazásai. Hol is van az esztétikai megítélés önállósága? S határok közé szorítható-e az irodalom poétikai vagy nyelvi szempontból? Aligha! Kézenfekvő cáfolata ennek az az igen elterjedt esztétikai tapasztalat, miszerint a szépirodalmi nyelvhasználat ismertetőjegyei nem konkretizálhatók, ugyanis alárendeltek a történelmi átértelmezéseknek. A strukturalizmus próbálkozott ennek meghatározásával, de hát most a posztstrukturalizmus korát éljük... S talán még az is megemlíthető, hogy a külső, nyugati normától való eltérés hangoztatása is kevés indok az elutasításra. Nagy László költészetének – hamár ő került pellengérré – hozzákapcsolhatósága a mitikus alapú, mágikus szemléletű nemzetközi irodalmi irányzathoz könnyen belátható összefüggés.

A fenti ellenvetésektől függetlenül persze végbemegy a „népiek” kitessékelése a magyar irodalomból. Az elmúlt, mondjuk, harminc év tárgyalásában már nem jut szinte semmi figyelem rájuk. (A kivételek Sütő András és Csoóri Sándor.) Itt már Tandori Dezsőé az egyik főszerep, aki a nyelv autoritásának előtérbe állításával vállal úttörő munkát. Szövegeire az önreflexió, a szkepszis, az irónia, a nyelv megbízhatatlanságának, illetve uralmának a felismerése jellemző. „Tandori második kötete [ti. az *Egy talált tárgy megtisztítása*] tehát úgy is olvasandó, mint az elvárt szerepek elutasítása, ahol ugyanúgy nincs helye a mives, artisztikus, a politikus, esztéticista költészetnek, mint a közösségi vagy politikai, etikai szerepet vállaló lí-

rának” (Kálmán C. György). Kertész Imre *Sorstalansága* már az európai kultúra folyamatosságának a megszakadásáról beszél, ennek következményeként summáza-
ta „a nyelvi és a sorsbéli azonosság viszonylagossága, az identitások kereszteződése
és közölhetetlensége” (Szirák Péter). Jelenünk kánonja pedig mindenki számára is-
merősen csenghet: Nádas, Esterházy, Kovács András Ferenc, Márton László és
szemléletbeli társaik – kevés kivétellel. No és záróakkordként megjelenik a femi-
nista irodalomértés a maga erősen vitatható értékválasztásával.

TEORETIKUS GONDOK

A nemzetnélküliség programjának elméleti alapozása több aspektusra bontható. Mindenekelőtt a nyelvi kommunikáció értelmezésének jellegzetességére kell felhív-
nom a figyelmet. Megkrétáztatott a nyelv közösségi összetartó képessége, illetve
azonosságteremtő ereje. Egyenes következményként merül fel a nyelv birtoklásá-
nak a kérdése, amely természetesen nem lehet kizárólagosan teoretikus gond,
nyilvánvalóan szociális és hatalmi probléma is. Tolcsvai Nagy Gábor tollából
olvasható egy ezzel kapcsolatos gondolatébresztő tanulmány (*Az irodalmi nyelv*)
a második kötetben. Az ő áttekintését segítségül hívva a maga folyamatában kelle-
ne látnunk a nyelvi sztenderd kialakulását és átértelmeződését. Így azt, hogy míg
a XIX. században a „meghatározó személyiségek” zöme egy nyelvjárást tanult meg
anyanyelveként, s nem az irodalmi nyelvet, addig ez a gyakorlat a XX. századra
visszajára fordult. Immár az anyanyelvtanulás a nyelvi sztenderd elsajátítását jelen-
tette. Amit észre kell vennünk e változásban, az az anyanyelvi kultúra fogalmának
történeti plasztikussága. Kétféle eszményítés jött létre ehhez kapcsolódóan. Az
egyik a népi, melyet tisztának, érintetlennek, önmagába zárulónak tekintettek.
Párhuzamba állították vele a kiművelt, nyitott magaskultúrát. A két oldal egységes
értelmezési rendszerben – a nemzetiben – jelent meg. Viszonyuk az idők során
a hangsúlyok változásával aszimmetrikus volt, holott a kívánalmak szerint *a* szinté-
zisben kellett volna, tökéletes alakot öltönn. A múlt század elejétől megfigyelhető
tendencia, hogy a városi nyelv tekintélye megnőtt, míg a nyelvjáráások megítélé-
se negatívba fordult: a visszamaradottság, a műveletlenség ismertetőjegyévé vált.
A *Nyugat* költőinek fellépésétől kezdve már lehetetlenné vált az elképzelt szintézis,
legfőképpen azért, mert „a sztenderd (az irodalmi nyelv), amely az addigi évtize-
dekben az irodalom természetes, majd kanonizált közegeként értelmeződött, kezd-
te kimeríteni önnön lehetőségeit”. Következésképpen az eszményi nyelvválto-
zat közösségi összetartó erejébe vetett bizodalom „eltűnt” a magyar művelődésből.
Előtérbe került a nyelvi heterogenitás, illetve a személyiség nyelvi megalkotottsá-
gának felismerése. „A szubjektum ekkortól egyre kevésbé a közösség kanonizált
nyelvéből vezetődik le, sokkal inkább a nyelvváltozatok és a nyelvi (valamint kon-
ceptuális) lehetőségek fiktív és imaginárius megvalósításainak sorában formáló-
dik meg, mindig újra és újra.” A nyelvi heterogenitás tapasztalata tehát az egyik
oka a *Magyar irodalom történetei* által végbevitt irodalmi homogenizációnak? Ere-
deti érvelés. (Pedig a koncepció „saját” magyarázatának kell tekintenünk, mivel

Tolcsvai Nagy értékállításai szemek a láncban, s az összeállításból vele szembeállítható, szemléletében másfajta, a közösségi megelőzöttség valódi alternatíváját felvilágosító hagyomány szemlélet, az S. Varga Pálé [„Népies-nemzeti”, „nemzeti klasszicizmus” – a nemzeti irodalom hagyományközösségi szemlélete] sehogyan sem lehet az.) Mintha zökkenne valami ebben a gondolatmenetben.

Az anyanyelv szubsztancialitása ugyanis ez esetben sem sérül! Nyelvváltozatokról csak egységesnek tudott sztenderd háttere előtt beszélhetünk. E nélkül a viszonyrendszer nélkül értelmezhetetlen a változatnak a mintaadótól elváló sajátossága. Aligha jelenthető ki a tévedés veszélye nélkül, hogy az anyanyelvi lehetőségekkel való élés a megnyilatkozó szubjektumot bármilyen módon elhatárolná az anyanyelvi közösségtől vagy kétségessé tenné anyanyelvi, azaz közösségi meghatározottságát. Miről is ír a továbbiakban Tolcsvai Nagy Gábor? Alternatíváról, amely a nyelvi kánon tökéletesítéséről, avagy szétírásáról, sztenderd határainak kikezdéséről szól. Ő az utóbbi irányt véli előremutatónak. De miért is? A kánon tökéletesítése – képviselői Illyés Gyula és Németh László – nem jelenti egyben szűknek érzett határai kitágítását, a korábbinál gazdagabb rendszert létrehozó beszéd módok beemelését? Ellenben mi is lett a „szétírás” eredménye? „A nemzet kívánt egynemű nyelvi jelképzése és részbeni megvalósítása helyett a sztenderd egyre inkább olyan tagolt nyelvi hálózatként jelenik meg, önmagát meg nem szüntette, amelyben különböző önazonosságok, nézetek jeleníthetik meg önmagukat, a többi viszonyában, a tagolt elithez kapcsolódva.” Nem tudom magamtól elhessegetni azt a gondolatot, hogy ismételten visszatért a tanulmányíró az elégtelennek minősített szintézis eszméjéhez. Persze itt már egy másfajta szintézisről van szó, nem egyetlen zárt rendszer hagyományáról. A Szegedy-Maszák Mihály vezényelte átértelmezésben mégis ez utóbbi valósul meg. Még hozzá radikális, Tolcsvai Nagy felfogását már „meghaladó” módon: a nemzeti viszonyítási rendszer eltörlésével.

S lám, míg a XIX. században, a nemzeti művelődésfelfogás virágkorában a nyelvi egység nem adott, létrejövőben van, a megteremtésére irányuló törekvés jelenti a nemzeti művelődés feltételét, addig a XX. században a nyelvi sztenderd már valóság, mégis kereteinek, szabályozó normáinak szétfeszítése jelenti a szellemi-művészi progressziót. A fundamentum hiánya és léte egyaránt negatívan befolyásolja a folyamatot? Amíg nincs nyelvi sztenderd, addig hiányzik; amint van, akadállyá válik? Az egységes nyelv, a jól definiálható saját közösségi kultúra korláttá deformálódik, és önmagát kétségbe vonó változásokat indukál? Rá kell ébredni a nemzeti kultúra nyelvhasználatot szűkítő elnyomására? Mégis, az interkulturális gyakorlatban magyarként miképpen lehetséges a részvétel egy egységesítő anyanyelvi norma nélkül? Mi és az idegen ajkúak milyen szótárra támaszkodjunk, ha szót akarunk érteni? A beszéd jelentését valamiképpen fixálni kell, e nélkül alighanem csak az anyanyelv kiiktatásával kezdhetünk párbeszédet.

Igen, a „világirodalomban” való részvétel megkerülhetetlenné teszi a fordítás nehézségének felmérését. Józan Ildikó – nomen est omen – *Irodalom és fordítás* című munkája rávilágít a fordítás korlátozottságának paradoxonára, ezzel a magyar irodalom más

nyelvi világba való közvetíthetőségének elvi akadályaira is. A nyelvek különbözősége lehetetlenné teszi a fordítandó mű pontos rekonstruálását, ami szükségszerűen azzal jár, hogy a lefordított mű a befogadó nyelv értelmezői kontextusában, aktuális paradigmájában kap sajátos jelentést. A magyar irodalmi mű önállósága, autonómiája következőképpen elvész. Nem az eredeti alkotás marad fenn más nyelven, más kultúrában, hanem annak a befogadó formálta mutációja, immár a saját gondolati modellen belüli értelemmel és jelentősséggel. Már Kosztolányi Dezső is szembesült az egzakt fordítás lehetetlenségével, a nyelv és a gondolkodás összefüggésének tapasztalatában látva ennek okát. Ebben az állásfoglalásában bizony megjelenik a kollektív, az anyanyelvi megelőzöttség elve. (Milyen érdekes: ennek tagadói Kosztolányi arcképét teszik ki a harmadik kötet borítójára!) Ő azonban a kételyt feloldhatónak látja egy nyelven túli entitás, egy „általános emberi” lényeg feltételezésével. Itt meg a nyelvfilozófia fenyegető rémével, a logocentrikus gondolkodással találkozunk. (Korántsem nyilvánvaló ezek után, hogy efféle „ballasztokkal” terhelten miért Kosztolányi a nyelvfilozófiai alapon álló posztstrukturalista módszertan lobogója.) Hasonló véleményen van – Ruttkay Kálmánt idézve – Kállay Géza is. Arany János Shakespeare-fordításairól állapítja meg, hogy „általában a magyar irodalom szempontjából van különös elvi és történeti jelentőségük” – s nem az angol irodalom hazai megismertetése céljából, teszem hozzá már én. Irodalmunk képének idegen mintára formázása tehát nemhogy nem szükségszerű, hanem egyáltalán megvalósíthatósága is erősen kérdéses.

Ha már az egyes művek sem ültethetők át eredeti értelmükben a világirodalomba, akkor hogyan tehetnénk meg ezt művelődésünk egész szerkezetével – ahogyan azt a háromkötetes vállalkozás mentora javasolja? Szili József *A magyar irodalom öneltű rendszerezésének* tárgyalásában rámutat, hogy a nemzeti irodalom ideájában gondolkodó Horváth János nem dolgozta ki a magyar fejlődéstörténet világirodalmi vonatkozásait, míg Babits a nemzeti sajátosságot csakis az egyes alkotók által tartotta képviselhetőnek. Már csak azért is nehéz feladat, mert nehezen tisztázható, mit értsünk világirodalomon. Kézenfekvőnek látszik, hogy a kérdés avatott „szakértőjének”, Babits Mihálynak a felfogását helyezzük nagyító alá. Ezt teszi Szegedy-Maszák Mihály is (*Esszéírás és irodalomtörténet*). Mint megállapítja, Babits *Az európai irodalom történetében* szembeállítja egymással a helyi és az egyetemes értékeket, a nemzeti irodalmakat a világirodalommal – az utóbbiak primátusával. A világirodalmat a nemzeti irodalmak közös örökségének tekintette, melytől azok az idők folyamán egyre távolodtak. A világirodalom fogalmát az európai irodalmaknak tartotta fenn. Más földrészeknek csupán a nemzeti irodalmak között szánt helyet. A világirodalomba kizárólag a legnagyobb művészi értékű alkotásokat engedte be. A nagy egyéniségek érdekelték. A világirodalom nála arisztokratikus fogalom: értékbeli kiválasztást jelent. Eszménye a nemzetek fölötti kánon, s a Homérosztól kezdődően változatlan értelmű irodalmiság, a szerves egész, a világirodalom mibenlétének értelmezése és megjelenítése szintén a kiemelkedő műveltségű individuum joga és feladata.

Nem kétséges, hogy Babits szemlélete a történeti látásmód teljes mellőzése, illetve a fogalmi önkényesség és a tudománytalan szubjektivitás – az afféle „zsenesztétika” – miatt mára idejétmúlt. Szegedy-Maszák mint történeti értékű hagyo-

mányként értekezik róla. Annyiban viszont törvényszerűen előképe a kortárs irodalomtudósoknak, amennyiben az irodalom természetes közegét (Szegedy-Maszákra vetítve ez most az egyetlen életképest jelenti), ontológiai státusát a nemzetek fölötti egységben véli fölfedezni. Babits gondolatisága sok szempontból folytathatatlan tradíció, azonban nem látható *A magyar irodalom története*iben az alternatívája. A maga történetiségében változó, kaleidoszkópszerű, nyitott, mégis jól körvonalazható globális művelődésszémény leírása még várat magára. Bár Jeney Éva próbálkozik effélével. Idézem: „Az egyetemesség – hermeneutikai szempontból – nem más, mint a művek folytonossága és egymásra tevődése, maga a szöveg-, jelentés-, avagy kultúraközöttség. [...] A fordítás sem önkényes megnevezések alkalmazása olyan gondolatokra, eszmékre, melyek az emberiség közös kincsei, hanem részvétel egy térben-időben meghatározott sajátos törvények szerint működő életformában.” Azt hiszem, nem lettünk sokkal okosabbak.

Szegedy-Maszák programadó „egységesülő piac” terminológiája az eligazodáshoz vajmi kevés fogódzót kínál. Hozzáfűzött kommentárjai pedig zavarba ejtők. Szemléltető példának lássuk, mit ír *A kettős monarchia emléke a magyar irodalomban* című tanulmányában! „A *Pacsirta* s a *Boldogult úrfikoromban* a magyar nyelvű elbeszélő próza kiváló teljesítményei közé tartozik. [...] A *Pacsirta* s a *Boldogult úrfikoromban* olyan vonatkozásokat is tartalmaz, amelyek a Közép-Európától távol élő olvasók számára nehezen megközelíthetőek. *A gyertyák csonkig égnek* azért is alakítható át könnyebben idegen nyelvű szöveggé, mert az Osztrák–Magyar Monarchia nevű, egykor létezett államalakulatról csak annyit közöl, amennyinek megértéséhez nem igazán szükségesek bővebb történeti ismeretek. [...] Nyitott kérdés, vajon egységesülés felé haladó világunkban mennyire kell figyelembe venni a nemzetközi piac igényeit, azt, hogy a magyar közönség által sokra tartott műveknek kisebb, az általunk kevésbé becsült alkotásoknak viszont nagyobb lehet a visszhangja.” Na most, erre a felvetésre nem adható megnyugtató válasz. Hiszen ha a nemzeti művelődés a múlté, s a magyar irodalom egyes elemeit át kell menteni a globális kultúrába, akkor saját provincializmusunk csak akadály, nem jöhet szóba. Ha viszont ragaszkodunk az ízlésünkhöz, mely nyelvi és kulturálisan nagymértékben behatárolt, akkor eltűnünk a világ szeme elől. Így is, úgy is vesztesre vagyunk ítélve. Egyetlen megoldás az önfeladás...

Nyilvánvalóan következik mindebből a soron következő fontos elméleti probléma: az azonosság mibenléte. Dobos István *Puszták népe*-elemzése (*Az idegenség retorikája*) erre koncentrál. A könyv központi kérdését a parasztságból jött, saját közösségétől elszakadt s oda visszatalálni képtelen értelmiségi otthontalansága, önazonosságának megtalálásáért folytatott küzdelmében látja. Illyés Gyula műve mindenekelőtt „az idegenség tapasztalatát közvetítő retorikai megalkotottságával mutatkozik megkerülhetetlennek”. Az elbeszélő mozgó identitású szubjektumot terem. A megjelölés egy olyan összetett szellemi pozíciót képvisel, „amelyre a folytonos érzelmi-gondolati mozgás jellemző: odatartozás és elhatárolódás, elszakadás és visszatérés egymást váltó játéka”. Illyés poétikájában tehát már megjelenni látszik – legalábbis az elemzésben – az absztrakt nyelvfilozófia ideális szubjektuma, a rögzíthetetlen szubjektum. Énképe maga a meghaladhatatlan paradoxon: „az azonosulás előfeltétele az eltávolodás, a visszatérése

pedig az elszakadás”. A saját és idegen megkülönböztetésére képtelen, folytonosan keletkezésben levő, ám mindig újjá is alakuló (pseudo)személyiség kontúrta alakja jelenik meg a bemutatásban. Léte mindig egy adott létszituáció vagy kommunikációs aktus függvénye – viszonyfogalom.

Az egyéni identitás deformálódásától egyenes az út a közösségi azonosságtudat, a nemzetfogalom átértelmezéséhez, majd eliminálásához. Mindez a közösségi tudatban élő múlt tudatos át- (és nem re-)konstruálása útján megy végbe. Igazat kell adni Imre Zoltánnak, aki a *(Nemzeti) színbázis és (nemzeti) identitás* című tanulmányában Rosanne Stone terminológiáját használva a nemzetet „virtuális közösségnek” nevezi, ami azt jelenti, hogy a nemzet létmódja szellemi – s gyorsan hozzáteszem: morális – természetű. Konkrét, fizikai prezentációja a mindennapi élet különböző területein megjelenő performatív cselekvésekben valósul meg. Könnyen belátható, hogy a virtuális közösségi tudat nemzetfenntartó képessége csak abban az esetben tartható meg, ha a múlt tekintélyének elismerése és az örökség szükségszerű jelenhez formálása olyan szintézis tart szem előtt, amely mindkét elvet figyelembe veszi. Az egység tudat fenntartása sine qua nonja a kulturális emlékezetnek. Különös módon viszonyul a nemzeti irodalom közösségi létezésének – azért nem annyira bonyolult – kérdéséhez Jeney Éva (*Maorik és transzszilvánok*), aki azt írja: a nemzeti irodalom „több irodalomhoz is tartozhat”. Örülhetnek a hermeneutika képviselői, hiszen a megértés akadályba, feladatba ütközött! Mit kell ezen érteni? Annyi nemzeti irodalom van, ahány változata? Miért kell megfordítani a sorrendet? Úgy helyes: többféle közösség, így irodalom tartozik a nemzeti irodalomhoz. Az indukció versus dedukció itt világokat választ el egymástól. Ugyanis egészen más távlatok felé orientálódik az, aki úgy gondolja, hogy a nemzet a részekből absztrahálható fogalom, mint az, aki szerint a nemzeti kultúra a művelődésben való részvétel feltétele és első állomása. Megelőzi és részben életre hívja az egyéni tudatot és a hozzá képest partikuláris részeket. A nemzet öröksége több, mint a részek számszerű összege. A jelenben egzisztáló értelmezésnek nem létrehozni – vagy ha úgy tartja kedve, mellőznie – kell, hanem egy hagyománytörténetben újraértenie.

A nemzeti értelmező távlat mellőzésének szemléleti mozgatója a nyelvfilozófiai közelítésmód és a különböző arculatú hagyományelvek (metafizikus, historikus, etnikai stb.) merev szembeállítás. Ahogyan Tolcsvai Nagy Gábor írja: „A személyiség, a közösség (nemzet, nép), a nyelv, a kultúra megismerése nem ismeretelméleti, hanem lételméleti kérdés lett a magyar kultúrában” (*Az irodalmi nyelv*). Egyrésztől feletébb kétséges, hogy pusztán ontológiai kérdésként tárgyalható-e egy olyan történelmileg-társadalmilag-ideológiailag erősen befolyásolt jelenség, mint a személyiségfelfogás, a közösségi önmeghatározás és művelődés. Másrésztől ha már lételméletileg nyúlunk a felvetéshez, nyelvfilozófiai alapon állva sem törvényszerű következmény az identitásnak a magát örökösen megkérdőjelező mivolta. A nyelvi kommunikációs modell például alkalmas egy olyan magyarázat számára, amely egyrésztől elismeri az azonosság megértésében az idegen elem, a másság felismerésének szerepét, ám a múlttal való szembenézésben, illetve a jelenben folytonosan megvalósuló párbeszédekben nyilvánvalóvá váló személyes autonómiának, egy hozzánk tartozó hagyomány részeseként

való önbizonyosságnak a tapasztalatát is érvényesíti. Tudniillik az identitás kettős arculatú: kultúráközi alakzat és önelvű hagyomány együttese. Kísérjük meg akár a sajátunknak tekintett hagyományban, akár egy idegen kulturális jelenséggel vagy nyelvel az eszmecsere – nem nélkülözhetjük az egyetértés elvi szükségességét. Ennek hiányában vajon beszélhetünk-e bármiféle értelemről? Az azonosságkép(ő)dés kommunikatív módja a szüntelen párbeszéd, mely kettős vonatkozási rendszert éltet. A kultúráközöttiség viszonyrendszer – szemben azzal, miként tudományos normaként hirdetik – nem kizárólagos oka és feltétele az identitás tapasztalatának, mely akképpen afféle rögzíthetetlen viszonyfogalomná válna. A múltba való visszatekintés lehetősége ugyanis mindenkor fennáll. A saját hagyományban jelentkező idegenség merőben más, mint az új szembesülésben felismert máság. Már az előzetes önmegértés része, a hermeneutikai folyamat más szintjén hozzáférhető. Ebből következik, hogy amennyiben a progresszió a nemzeti elv feladásával azonos, akkor egy önmagát felszámoló gondolati struktúrát kell látnunk, melyben értelmezhetetlenné válik a haladás fogalma éppúgy, mint a közösségi „konzerválás” mibenléte. Egy megfoghatatlan, önmagától elidegenedő pszeudoidentitás a logikai regresszió hatalma alatt álló circulus vitiosus jelenít meg. Célját önmagában látó okoskodás ez. Nincs helye benne sem azonosságtudatnak, sem a rendszerből kimutató kérdésfeltevésnek. Nem beszélhetünk az idők parancsát felismerő változtatásról, ha eltöröljük azt az értelmezési keretet, amelyben ez a felvetés egyáltalán megfogalmazódhat!

AZ ELHAJLÓK ÉS AZ EMINENSEK

*A magyar irodalom története*iben az eminens teoretizálók mellett feltűnnek a vezérelvtől formálisan nem, ám konkrét teljesítményükben elhajlók. A vállalkozás egész elméleti struktúrája, a tudományos objektivitás szigorú hangoztatása mellett, a szerzői elv elsőbbsége ellen hat. A „történetek” szerzői – ahogyan az az *Előszó*ban áll – „nem az alkotás, hanem a befogadás elemzését tekintik elsődleges feladatnak”. Ennek dacára, Ferencz Győző például az autonóm személyiség identitása szabad megválasztásának jogáról, „nyelvi önmegalkotásról”, illetve az élet és költészet páratlan egységéről értekezik Radnóti Miklósról szólva. Kíváncsi volnék, elolvasva a kötetek írásait, melyekben gyakran éppen ennek lehetetlensége tételeződik, miként reagálna. Kerényi Ferenc is „szívfájdalom nélkül” közöl életrajzot Katona Józsefről (*Katona József dilemmái*). Felhozható még mutatóba Csorba László munkája, *Széchenyi István és a modern politikai irodalom kezdetei* is, ahol beható elemzést kapunk a legnagyobb magyar lelki világról.

Az irodalmi művek, az irodalmi alkotás- és befogadásfolyamat valóságvonatkozása, társadalmi referencialitása nem comme il faut téma e helyen. Az efféle elhajlásokat szigorúan szankcionálják – teszem azt a teljes mellőzéssel – a kötetek komor kritikussai egyes szemléletmódok vagy szerzők esetében. (Kitalálja-e az olvasó, kikről van szó?) Másoknál „beférf” az elfogadásba, hogy – mint azt Bezecky Gábor állítja (*Befejezetlen történet: a magyar strukturalizmus rövid tündöklése*) – a strukturalizmus hazai „karrierje” az akkori történelmi és politikai viszonyok függvénye volt. Erdélyi Edit is azt bi-

zonygatja („*Hároméves irodalom*”), hogy az *Újhold* története és utóélete nem írható le pusztán az esztétika és az irodalomtörténet fogalmaival, a társadalmi és politikai kontextus figyelembevétel nélkül. A holokausztirodalom tárgyalása (Kálmán C. György: *A túlélés poétikai problémái*) pedig a történeti referencialitásnak mint vizsgálati szempontnak már olyan területére is merészkedik, ahol a nemzeti múlttal való közösségi elszámolást kéri számon: „Magyarország tehát ebben a háború utáni korszakban – szemben például a német törekvésekkel és Bibó István javaslataival – nem nézett szembe azzal, amit állampolgáraival tett.” Szili József társadalompolitikai meggyőződését érzi szükségesnek megosztani az olvasókkal, amikor Horváth János irodalomtörténeti koncepciójával szemben Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetét* azzal az indokkal magasztalja, hogy a „»nép-nemzeti« jegyében működő »perzekútor-esztétika«, a „nationalista amatőrizmus forgalmazta tényként a nemesi-patriarchális nosztalgiákkal termékenyített öntudatból burjánzó eszmevilág” ellenében leleplezte ez álszent hagyománynak „a XX. századba átmentett, az eredetileg forradalmi trikolorot megszégyenítő kontinuitását a dinasztikus és nemesi nemzettudattal”. Ez az érzelmileg fűtött, dagályos retorikájú lándzsatorés a baloldali társadalmi progresszió eszméje mellett már-már a politikai elkötelezettség megvallását sejteti!

Ahogy minden határozott tekintélyigénnyel fellépő teoretizálás, úgy a tárgyunkhoz tartozó is „megtermi” a maga „strébereit”, akik megfelelőségüktől úzve törnek a „korrekt” megértésre. Mutatóba néhány példa. Lássuk rögtön Thaly Kálmán „rehabilitációját”! „Az »utánérzés«, az archaizálási kedv, az eredetiség igényének eltűnése, a történelem és irodalom határainak elmosódása mind olyan elvek, amelyek posztmodern horizontból Thaly szöveggondozói elveinek rehabilitálását is lehetővé teszik” – idézi Benkő Krisztián Szentpéteri Mártont (*Filológia, ideológia, poétika*). Így válik a korábban „hamisítással” vádoltból korunk hőse! De tanulságosak Bengi László sorai is: „Kosztolányi gyakorta nem fejtette ki részletezően, és legfőképp nem hangolta össze szigorúan hosszabb-rövidebb esszéiben, tárcáiban leírt nézeteit. Gondolkodói életműve így őrizhette meg irodalmi alkotásaihoz hasonló elevenségét és nyitottságát [...]” (*Művészi önállóság – kulturális meghatározottság*). Hm, ezek szerint az lehet „eleven” és „nyitott”, ami részleges, kifejtetlen, akár ellentmondásos vagy netán esetleges és véletlenszerű. Rendszeralkotó gondolkodók kíméljenek? Értésült már erről a fejleményről a filozófiatörténet? Igazi gyöngyszem Zsadányi Edit problémalátása. Idézem: „A női identitás képviselői nehéz helyzetbe kerülnek: akkor kell középpontba állítaniuk a kérdést, amikor az összefüggő, önmegvalósító identitásfelfogások érvénytelenné válnak” (*Az önértelmezés alakzatai kortárs írónők műveiben*). Mit gondol az olvasó, miként oldják meg a paradoxont? Nem titok: „[...] úgy képesek egyszerre centrális és de-centrális szubjektumfelfogást képviselni, vagyis a posztmodern szubjektivitással összhangban álló nőképet kialakítani, hogy centrális szubjektivitást implikáló kérdések megfogalmazására késztetnek, de állandó átalakulásban-szóródásban lévő szubjektivitás alakzatát hozzák létre.” Tehát az okos lány(ok) esetével van dolgunk? Hoz(nak) is ajándékot, meg nem is? Bocsánatot kérek, de ha valaki a „centrális szubjektivitás” lehetőségére folytonosan elutasítással válaszol, az nem képviseli azt, hanem – csak úgy egyszerűen – tagadja.

Különleges figyelmet érdemel Szirák Péter *Sorstalanság*-magyarázata. (Természetesen Kertész Imre regényéről van szó!) Ahogyan kifejti, Auschwitz színrevitelének legfőbb dilemmája: lehet-e egyediségét ábrázolni. (Az „egyediség” hangoztatása messzire vezet az esztétikától. Olyan politikai-hatalmi diskurzusba kalauzol, amely az irodalomértelmezőre a jelek szerint ellenállhatatlan külső nyomást gyakorol.) Végző konklúzióként a mű és Auschwitz irodalmi emlékének „nyitott értelmezhetetlenségét” állapítja meg. „A történelmi esemény megragadhatóságának nehézsége annak nyelvi előfeltételezettségével hozható összefüggésbe” – írja Szirák. „Köves Gyuri nem tudhatja »realisztikusan« ábrázolni Auschwitzot, mert nincsen hozzá távlata és nyelve [...]” Olyan eseménnyel szembesül, amely kiszámíthatatlan és teljességgel ismeretlen számára, ezért nem áll készen egy a közvetlen, elsődleges tapasztalat számára használható nyelv a történészek értelmezéséhez. Csupán az emlékezésben nyílna erre lehetőség, ám a hős számára elfogadhatatlannak tűnik fel az utólagos értelemadás, melynek örökölt nyelvi eszközei egyszer már elégtelennek bizonyultak. Olyan dolgot kellene elmondani, amit nem lehet, mert nyelviileg – számára – nem hozzáférhető. Értelmezhetetlen. Az elbeszélés az elbeszélhetetlent akarja érzékeltetni. Hogyan hozható összhangba ez az állítás a világ nyelvi létmódjának kizárólagosságával? Ha valami nyelviileg nem hozzáférhető, az nincs – vagy sérül az elmélet! A nyelvi világmodell alkalmatlannak, illetve kevésnek bizonyul ebben a vonatkozásban. Auschwitz ekképpen olyan történelmi (vagy más minőségű?) eseménnyé válik, amelyik elmondhatatlan, kifejezhetetlen, felfoghatatlan. A nyelvésztétika számára a nyelv elégtelenségének, a világ leírására való alkalmatlanságának bizonyítéka. S mivel Kertész Imre műve jelenünkben a magyar irodalom egyik csúcsteljesítményeként van számon tartva, legalábbis figyelemreméltó, hogy értéke a fentiek értelmében a nyelv tökéletlenségének vagy egyenesen alkalmatlanságának a demonstrálásában van. A magyar irodalom egyik legjelentősebb értéke az elbeszélhetetlenség, a közölhetetlenség tapasztalata? Az irodalom hiábavalóságában, végző értelmetlenségében kell önmagára ébredjen? A kulturális és létszemléleti nihilizmus irányába terelnek ezek az obligát kérdések.

Folytatható volna még a sor, ám zárjuk e rövid mustrát a legbombasztikusabb megállapítással. Jeney Éva *A tiszta forrás utópiája* című szövegében – Nyíri Kristófra hivatkozva – azt javasolja, gondolkozzunk el a következőkön: „Az ún. »nemzeti hagyományok« is műhagyományok, »történelmi fikciók«, s a piacgazdaság közepette elsődlegesen gazdasági érdekeket szolgálnak.” Annyiban talán megállapodhatunk, hogy nemzeti ünnepeink kétségtelenül nemzeti hagyományaink közül valók. Tehát 1956 októberére tekintsünk úgy, mint „történelmi fikcióra”, melyre való emlékezés gazdasági érdeket szolgál?! Azt hiszem, ez az a szint, ahol nem használható a racionális érvelés, ahol már az irodalom- vagy kultúraértelmezés nem illetékes.

AZ ELITMŰVELŐDÉS REPREZENTÁNSA

A magyar irodalom a fenti bemutatásban lépésről lépésre válik arctalanná. A személyiség szerepe elenyészik benne. Nem így az irodalomértelmező! Bár lehet, hogy a nemzeti sajátosság anakronisztikus kolonccá válik, s „nincs kizárva, hogy Ignotus jós-

lata nemzetek fölötti kultúráról egyszer félelmetes valósággá válik”, s „a Kosztolányi által hirdetett nyelvhez kötött viszonylagosság eszménye hosszabb távon aligha adhat védelmet nemzeti kultúránk számára” – kínálkozik itt egy méltónak feltűnő feladat: az elkerülhetetlennek érzett változás levezénylése. S hát mire való az irodalomtörténész, ha nem erre?! Az átalakulás kényszerét felismerő szakember fontossága látszólag óriási: közreműködése nélkül minden odavész, s a magyar irodalom menthetetlenül belevész a feledés homályába. Különösen alkalmas a feladatra, ha képes kívülről, egy idegen nyelvi és kulturális közegből tekinteni a magyar művelődésre. Ha éppúgy otthonosan mozog a világirodalom remekművei között, mint a zenében vagy a képzőművészetben, magabiztosan bírja az angol és francia nyelvű kultúra értékeit, ismerni véli nézőpontját, múltját és jelenét. És egy kicsit a jövőjét is.

Ez a kötetek során egyre hatalmasabbá növe alak maga Szegedy-Maszák Mihály. Az a benyomása lehet róla az olvasónak, hogy fölényesen ismeri szakmáját, szinte nincs olyan kor, nincs olyan alkotó vagy kérdés, amelyben nélkülözhető volna a véleménye. Ennek megfelelően rengetegszer idézik és hivatkoznak rá. Egészen biztosan tudomással bír önmaga jelentőségéről, hiszen nem idegen tőle az önképiselet gesztusa. Ha felapozza valaki *A magyar irodalom történeteinek* harmadik kötetét, ott is a 234. és 235. oldalakat, Kosztolányi befogadástörténetének közelmúltjáról olvashat Szegedy-Maszák ismertetésében, önmaga hozzájárulását ehhez az értelmezés új szakasza nyitányaként értékeli. Miként lehet viszonyulni eme önminősítéshez? Hogyan értékelhető ezen túlmutatóan az írói teljesítmény, mellyel a képzőművészet befogadástörténetének figyelemre méltó metamorfózisait említi fel, vagy a zenetörténetben való imponáló jártasságáról tanúskodó eszme-futtatása? Az elismerés hangján: általános műveltsége imponáns. Nélkülözhetetlen eleme-e azonban az irodalomértelmezésnek az a szellemi kirándulás, melynek során Mahler magyarországi életének kulisszáiba enged bepillantani a tudós, anekdotikus elemekkel fűszerezve személyiségének pszichikusan árnyalt bemutatását? Tárgyunkban elhagyhatatlannak kell-e tartani Sidney Jones operettszerzői munkásságának felvázolását vagy a gesztust, mellyel a tudós arra inti jelenünk előadóművészeit és karmestereit, hogy jobban figyeljenek oda repertoárjuk összeállításában Mahler zeneszerző-kortársainak műveire? Javaslom, legyünk mértéktartók: egy irodalomtörténetbe bizony sok minden befér.

Vajon nem az önreprezentálás igyekezete munkál Szegedy-Maszák megnyilvánulásaiban? Ha így van, egyrésztől érteni vélem: valószínűleg önmaga felmutatásával próbálja bizonyítani, hogy lám megvalósítható a kulturális kozmopolitizmus, magyar ember is képes kellő tájékozottsággal és műveltséggel beleszólni a globális történésekbe. Saját személyében véli megtalálni a kulturális homogenizáció – mint akaratunk fölött álló fátum – értőjét és alakítóját. Másrésztől viszont talányos, hogy például miért éppen ő az, aki az alkotók személyiségét (mondjuk Mahler kivételével!), az „egységes szerzői hangot”, illetve a hozzá tartozó életművet nem ajánlja kiindulási alapnak, illetve rendszerező elvnek a művészetekről való dialógusban, miközben tagadhatatlan tény, hogy Szegedy-Maszák Mihály szerkeszti a Kalligram Kiadó életműsorozatát, s maga is részt vállalt benne egy Ottlikről szóló kismonográfiával. Elgondolkodtató az a véleménye is, melyet – József Attila *Eszmélet* című verse kapcsán kifejtve – mintegy oldal-

vágásként helyez el a konkurens kollégák virtuális testén. Ezek szerint: „A magyar irodalom történetírója két út között választhat. Vagy a nemzeti művelődés öntörvényűségének eszményéhez ragaszkodik [...] vagy általa ismert másik irodalom szaknyelvéhez próbál igazodni.” Az *Előszó*ban az első lehetőséget idejétműltnek minősítette. A minduntalan korszerűnek titulált alternatívával viszont az a baj szerinte, hogy „a valamilyen külföldi irodalmat irányadónak tekintő elemzők” terminológiája és minősítései nem hozhatók közös nevezőre az objektív tudományosság égisze alatt. Mi több, az *Illyés és a francia irodalom* című értekezésében egyenesen arról ír, hogy „*A francia irodalom kincsháza* ékesen bizonyítja, mennyire *szüükségképpen elfogult*, sőt egyoldalú az idegen művelődés befogadása”. Míg egyik oldalról mélységes székszsízét fejezi ki a hagyományos irodalomtörténeti kategorizálások és a nemzeti kereteket állító beszédmódok iránt, a nagy nyelvi kultúrák eltérő szemléleti irányultságainak összeegyeztethetlenségét belátva az irodalomtudomány nemzetek felettségének hitét is kétségbe vonja ugyanakkor. De hát mivé lesz így e grandiózus vállalkozás ethosza? Kihez-mihez kell alakítani a magyar irodalmat? Ha nem az irodalomértelmezők, akkor ki mondja meg, mi a világirodalom? Ha a piac diktál, a tudósnek brókernek is kell lennie? Esetleg van egy-egy saját bejáratú világirodalom, mondjuk, az angolszászok, a franciák, a németek és a spanyol ajkúak részére fenntartva? Nem lehetne a magyarok számára is?

Szegedy-Maszák tapasztalata – az ő véleményétől függetlenül – arra enged következtetni, hogy a megítélésben és a megőrzésben az irodalomtudományos módszer (s általa részesedés egy más nyelvű irodalomban) másodlagossá válhat egy anyanyelvi kultúra keretei között. Sokkal inkább az anyanyelvi kultúra a meghatározó. Nehéz volna elsiklani a tény fölött, hogy a tudós szakember vállalkozását megindokoló ideologizálása konfliktusba kerül a tárgyról vallott nézeteivel. A világművelődés reprezentánsa arra mégsem lehet képes, hogy önmaga kritikáját is magára vállalja! S az sem hagyható szó nélkül, hogy a globális művelődésről való elgondolásának egyértelmű elitizmusa ugyancsak viszályban van a posztmodern kulturális relativizmus felfogásával. Egy momentumban viszont következetes önmagához. Ő és kollégái zömének felfogásában a magyar irodalom inflálódo nyelvi képződmény. Egyre inkább a rendezetlenség, mindenféle egységképzet széthullása jellemző rá. A manírban, melyben az irodalomértelmező felmutatja saját, a kívánatos tendencia ellenére csodálatos épségben megőrzött önazonosságát, sőt fölényes öntudatát, önmaga ellentmondásaival egyúttal hitelteleníti mindazt, amit leírt.

EPILOGUS

Szegedy-Maszák Mihály problémafelismerése kétséges. „Sürget az idő”, jelenti ki az elhivatott cselekedni akarók hevületével. Nos, annyira azért mégsem égető a gond. Nem reális a nemzeti kultúrák végét bejelenteni: nem látni ennek indokoltságát. Számos, egymással ellentmondásban álló tényező alakítja a kulturális globalizálódo, illetve ennek ellenhatásaként feléledő etnikai-nemzeti önállóságra törekvés világméretű folyamatát. A túldimenzionált problémaérzékelésre

adott válasz pedig kiábrándító: a maga óvatos módján az önfeladást sugallja. Ha a korszerűség, a progresszió zászlaját lobogtatva valaki – végső soron – azt tanácsolja, tagadjuk meg önmagunkat, az ne csodálkozzon, hogy azzal fogják vádolni: feláldozza a magyar irodalom ügyét saját karriervágya oltárán. Emlékszik még valaki Németh László több évtizedes távlatú veszélyjelzésére: folyamatban van a magyar irodalom leváltása egy magyar nyelvű irodalomra. A jelek szerint a folyamat új szakaszába érkezett: a magyar nyelvű irodalom leváltása van napirenden. Szegedy-Maszák Mihály olyasmire vállalkozik, ami abszurdum. Képtelenség egy nemzeti kultúrát a maga ellenében „megmenteni”.

Hiszen milyen gyakorlati következményekkel jár ez a „szakértő” gyámkodás? Mindenekelőtt a magyar irodalmi kultúra jóvátehetetlen csonkolását hozza magával. *A magyar irodalom történetei* amolyan anti Noé bárkája, nem léphet akárki vagy akármi a fedélzetére. Nyilvánvalóan hatalmas felháborodást okozott és okoz még irodalmunk, a múlt örökségének (és a ma irodalmi jelenségeinek) efféle „szigorú válogatása” (Szegedy-Maszák szóhasználata Asbóth János kapcsán). A hiányok felmérésére ezen a helyen nincs mód. Rögzítsük csupán azt: óriásiak. Láthattuk: idejétmúlt a nemzeti sorsproblematika, a metafizikai viszonyulás, a reflektált társadalmiság (már akinek!), de még a szerelmi líra is. Komolyan gondolják a kötetek szerkesztői, hogy a korábban magyar irodalomnak nevezett kulturális fenomén helyébe lépő írásbeliség a belátható jövőben kizárólag a nyelvi létmód és a megszilárdíthatatlan identitás feloldhatatlan ellentmondásain fog mélylenni? Az irodalmi kultúra elsorvasztásának folyamányai beláthatatlanok. Ha a természetes önelvűséget is képviselő anyanyelvi művelődés univerzális messzeségekbe révedő tekintetek előtt akadálynak tűnhet fel, akkor a magyar nyelv halálra van ítélve.

De talán annyi pozitívuma lesz mindennek, hogy végre felébreszti Csipkerózsika-álmukból azokat, akiknek fontos a nemzeti gondolat megőrzése, ám eddig a passzív rezisztenciát gyakorolták. Esetleg képesek lesznek végre a legelemibb önvédelmi mozdulatokra. Ugyanis „bölc” hallgatásuk immár kevés. Nem létezőknek lettek nyilvánítva, s ha továbbra is csendben maradnak, csak e státusukat „erősítik”.

Vajon milyen választ is adhatnék, amennyiben Berzsenyit parafrázálva – helyettük is – feltenném a rétori kérdést: Mi a magyar irodalomértelmezés most? Idézhetném mondjuk a költőt: „...Rút sybaríta váz. / Letépte fényes nemzeti bélyegét, / S hazája feldúlt védfalából / Rak palotát heverőhelyének...”